

Liturgia szczytem i źródłem formacji, red. P. Nowakowski, J. Mieczkowski, Kraków 2023, s. 101–116 (Ad Fontes Liturgicos, 13).
<https://doi.org/10.15633/9788383700038.06>

Michal Glevaňák

BIBLIOTEKA UNIWERSYTECKA UNIWERSYTETU W PRESZOWIE, SŁOWACJA

<https://orcid.org/0000-0002-8439-0346>

efrem@seznam.cz

Refleksja nad liturgicznym przygotowywaniem kandydatów do kapłaństwa po relegalizacji Kościoła greckokatolickiego w latach 1968–1990

1. Sytuacja społeczno-polityczna w roku 1968 podczas relegalizacji Kościoła greckokatolickiego

Wiosną 1968 roku pozwolono na częściowe istnienie Kościoła greckokatolickiego w ówczesnej Czechosłowacji, czyli dokonano jego ponownej legalizacji. W dniu 28 kwietnia 1950 roku na tzw. Preszowskim Soborze¹

¹ Sobór Preszowski (1950) – niekonstytucyjny akt Komunistycznej Partii Czechosłowacji wymierzony w Kościół greckokatolicki, który miał miejsce 28 kwietnia 1950 roku pod nazwą „Akcja P”. W Preszowie doszło do tzw. zjednoczenia Kościoła greckokatolickiego z Kościołem prawosławnym. Rząd zaakceptował uchwałę soboru o rozwiązaniu Unii Użgorodzkiej i powrocie do wiary prawosławnej. Grekokatolicy zostali *de facto* zdelegalizowani, kleryków

niekonstytucyjnie² zniesiono Kościół greckokatolicki. Na soborze zadeklarowano, że Kościół greckokatolicki w Czechosłowacji został rozwiązany, a jego duchowni wraz z wiernymi i majątkiem kościelnym automatycznie stali się wiernymi Kościoła prawosławnego. Biskupi preszowscy Pavol Gojdič OSBM³ i Vasil Hopko⁴ nie podpisali konwersji na prawosławie. W sfabrykowanych procesach zostali skazani na dożywocie i 15 lat pozbawienia wolności. Musimy dodać, że biskup Pavol Gojdič publicznie wyrażał swój sprzeciw wobec ideologii komunistycznej już przed II wojną światową. Opinię tę podtrzymywał również w okresie tzw. Państwa Słowackiego (1939–1945). Dlatego był nie do przyjęcia dla ówczesnej komunistycznej

usunęto z seminarium lub wysłano do Pomocniczych Batalionów Technicznych, które były jednostkami pracy Czechosłowackiej Armii Ludowej (1950–1954). W parafiach dochodziło do przemocy, ponieważ grekokatolicy odmawiali przekazania kościołów i parafii Kościołowi prawosławnemu.

2 Czechosłowacka Konstytucja Socjalistyczna z dnia 9 maja 1948 roku w § 16, 17 gwarantuje obywatelom Czechosłowacji prawo do wyznawania każdej religii prywatnie lub publicznie, jak również do bycia bezwyznaniowym, a wszystkie wyznania religijne są równe wobec prawa. Por. Ústava Československej republiky § 16, 17, 1948, <https://www.upn.gov.sk/pdf/> (15.12.2022).

3 Biskup Pavol Gojdič OSBM (1888–1960) – biskup grekokatolicki i zakonnik bazylikański, w 1911 roku przyjął święcenia kapłańskie, w 1922 roku wstąpił do klasztoru bazylianów w Mukaczewie, w 1927 roku przyjął święcenia biskupie, a w 1940 roku został intronizowany jako biskup rezydujący w Preszowie. Po rozwiązaniu Kościoła grekokatolickiego w sfabrykowanym procesie został skazany na dożywotnie więzienie za zdradę. Zmarł w wyniku tortur i złego traktowania 17 lipca 1960 roku. W 72. rocznicę swoich urodzin, 4 listopada 2001 roku, Pavol Gojdič został beatyfikowany przez papieża Jana Pawła II na placu św. Piotra w Watykanie. W 2007 roku Komisja ds. Uznania Sprawiedliwych przy Miejscu Pamięci Jad Waszem przyznała mu honorowy tytuł „Sprawiedliwego wśród Narodów Świata”.

4 Biskup ThDr Vasil Hopko (1901–1976) – grekokatolicki biskup pomocniczy Preszowa, który został skazany na 15 lat więzienia. Podczas Soboru Watykańskiego II był jedynym żyjącym biskupem grekokatolickim w Czechosłowacji, mimo dyplomatycznych negocjacji nie mógł uczestniczyć w Soborze. W 1966 roku został zwolniony ze względów zdrowotnych, ale nadal był internowany w areszcie domowym. W 2003 roku został beatyfikowany przez papieża Jana Pawła II za wierność Kościołowi katolickiemu.

kliki⁵. Już na początku swojej posługi biskupiej wydał kilka dokumentów, których treść pokazuje jego nieprzychylny stosunek do dyktatorskiej ideologii bolszewizmu i nieakceptowanie przez niego skrajnie lewicowych trendów, które bazowały na problemach społecznych „rozmnóżonych” w czasie kryzysu gospodarczego lat 30. Krytyka ta skierowana była również w stronę samej istoty bolszewizmu, czyli jego ateizmu i antyklerykalizmu⁶. Po Soborze księża prawosławni zaczęli przy pomocy policji przejmować kościoły i budynki parafialne. W parafiach dochodziło do przemocy, ponieważ grekokatolicy odmawiali opuszczenia kościołów i nie dopuszczali do nich księża prawosławnych. Postrzegali to jako niezrozumiały akt władzy państwowej. Kościół był dla nich jedynym schronieniem w okresie powojennym. Grekokatolicy włączali się często również w antybanderowski ruch oporu. Byli również zaangażowani w proces wyzwolenia kraju pod koniec II wojny światowej. Wielu księży, którzy nie zgadzali się z tym aktem politycznym i nie podpisali przeniesienia do Kościoła prawosławnego, było prześladowanych (więzienie, przesunięcie do zachodniej części Czechosłowacji, utrata praw obywatelskich jako zakaz zamieszkiwania na wschodzie Republiki).

Po osiemnastoletnim okresie, wiosną 1968 roku, kiedy grekokatolicy żyli w podziemiu, sytuacja społeczno-polityczna w Czechosłowacji zaczęła się zmieniać. Zniesiono cenzurę i wprowadzono wolność słowa w mediach, co było ważnym czynnikiem w procesie demokratyzacji. Wreszcie, co nie mniej ważne, następowała relegitymizacja Kościoła grekokatolickiego. W mediach zaczęły pojawiać się wstrząsające świadectwa dotyczące okresu poprzednich 20 lat. W 1968 roku na łamach czasopism zaczęły pojawiać się pytania, dlaczego państwo dopuściło do likwidacji Kościoła grekokatolickiego. W czasopiśmie czechosłowackich pisarzy „Kultúrne slovo” Pavol Berta pisze, że

demokratyzacja naszego narodu nie może zapomnieć o przykładach, które spotkały grekokatolików, chociaż, co dziwne, zapominają o tym deklaracje i oświadczenia przed-

5 G. Székely, *Biskup P. P. Gojdič a jeho kritika totalitných ideológií 20. storočia*, w: *Gréckokatolícka cirkev na Slovensku vo svetle výročí V.*, red. J. Coranič, Prešov 2019, s. 171.

6 G. Székely, *Totalitné ideológie 20. storočia v kritickom pohľade gréckokatolíckeho biskupa P. P. Gojdiča – historický odkaz pre občianskú spoločnosť na Slovensku*, w: *Medzinárodná vedecká konferencia doktorandov a mladých vedeckých pracovníkov*, red. L. Cibík, Trnava 2018, s. 212.

stawiciele innych religii. Bowiem dawny reżim niekontrolowanej władzy rzeczywiście wyrządził im krzywdę, ale nie w takim stopniu jak grekokatolikom. Trzeba jednak powiedzieć, że oficjalnie Kościół Grekokatolicki nie został zniesiony żadnym dekretem, a więc naprawienie sprawy pójdzie tym łatwiej. Przede wszystkim należy zastosować także do Kościoła Grekokatolickiego wszystkie prawa, które są zapisane w Konstytucji. Dać każdemu grekokatolikowi możliwość wyrażenia pełnej wolności jego przynależności religijnej⁷.

W tym okresie, podczas tzw. Praskiej Wiosny, gdy kierownictwo Komunistycznej Partii Czechosłowacji próbowało wprowadzić socjalizm z ludzką twarzą⁸, Kościół grekokatolicki po raz kolejny upomniał się o swoje istnienie i zabiegał o uznanie przez władze państwowe. Wielu księży i ich rodzin wraca z przymusowego wygnania w czeskich Sudetach. Z więzienia wychodzą księża skazani za działalność „antypaństwową”. Można było, mimo komplikacji, przesunąć się na wschód republiki. W Czechach wielu księży pracowało przede wszystkim jako robotnicy w spółdzielniach rolniczych, a także przy innych pracach o charakterze gospodarczym. Często byli wyczerpani fizycznie i psychicznie, ale wracali z pragnieniem ponownego podjęcia pracy duszpasterskiej w Kościele.

W warunkach społecznej odwilży 133 grekokatolickich księży i świeckich wraz ze swoim biskupem Vasilem Hopko spotkało się 10 kwietnia 1968 roku po raz pierwszy od 18 lat w rzymskokatolickiej siedzibie biskupiej w Koszycach⁹. Głównym inicjatorem tego spotkania był ksiądz ThDr. Ján

7 P. Berta, *Ako to bolo s gréckokatolikmi. Porozumte nás, národy*, w: *Kultúrny život. Dvojtýždenník Umeleckej a vedeckej rady*, Bratislava 1968, s. 15.

8 „Socjalizm z ludzką” twarzą to hasło odnoszące się do reformatorskiego programu socjalizmu demokratycznego przedstawionego przez Alexandra Dubčeka (1921–1992), sekretarza generalnego Komitetu Centralnego Komunistycznej Partii Czechosłowacji od 5 stycznia 1968 roku. Termin ten został po raz pierwszy użyty przez czeskiego filozofa Radovana Richtę (1924–1983), odnosząc się do procesu stopniowej demokracji, modernizacji gospodarczej i liberalizacji politycznej czechosłowackiego realnego socjalizmu. Celem tych zmian było zbudowanie rozwiniętego i nowoczesnego społeczeństwa socjalistycznego, które opierałoby się na tradycjach demokratycznych, na których powstała Pierwsza Republika Czechosłowacka (1918–1938).

9 10. apríl. 1968, w: *Kalendár gréckokatolíkovi 1969*, Prešov 1969, s. 47.

Murín. Uczestnicy spotkaniu nie byli pewni, czy „praktyki zastraszania, bezprawia, niekonstytucyjności państwa są już za nimi”¹⁰. Mimo to zgromadzenie zgodziło się, że kwiecień 1950 roku był „fałszywy, niesprawiedliwy, krzywdzący i niekonstytucyjny”¹¹. Domagali się oni w imię prawdy i sprawiedliwości publicznego potępienia Soboru Preszowskiego przez zgromadzonych na tym spotkaniu, którzy nie tylko czuli się osobiście pokrzywdzeni decyzjami tego Soboru, ale także, a nawet przede wszystkim, czuli się nosicielami tradycji greckokatolickiej i przedstawicielami greckokatolickich wiernych. Zgromadzenie wydało rezolucję, w której zwróciło się do rządu czechosłowackiego o uznanie Soboru w Preszowie za nieważny i uznanie Kościoła greckokatolickiego w Czechosłowacji za równy w prawach z innymi uznanymi przez państwo Kościołami, a także o pełną rehabilitację jego greckokatolickich biskupów, kapłanów i wszystkich grekokatolików oraz o szybkie przeprowadzenie tej rehabilitacji¹². Rząd Czechosłowacji, pod wpływem atmosfery społecznej, dekretem rządowym z 13 czerwca 1968 roku zezwolił na działalność Kościoła greckokatolickiego w Czechosłowacji. Ponadto dekret ten podpisał dr Gustáv Husák (1913–1991)¹³, który brał udział w jego likwidacji i zasiadał w „kościelnej szóstce” przygotowującej sobór¹⁴. Wspomniany uczestnik Soboru Preszowskiego sam stwierdził, że sobór ten nie był wystarczająco przygotowany, aby tzw. zjednoczenie odbyło się bez problemów.

W tej sytuacji pojawiła się kwestia dalszego kształcenia teologicznego kleryków i księży greckokatolickich. W 1970 roku Kościół greckokatolicki liczył 315 tysięcy wiernych w 205 parafiach i łącznie 201 księży, ale już w zaawansowanym wieku. Jednocześnie istniało pilne zapotrzebowanie

10 10. apríl. 1968, s. 47.

11 10. apríl. 1968, s. 47.

12 *Rezolučia z Aktívou gréckokatolíckeho duchovenstva v Košiciach dňa 10. apríla 1968*, w: *Kalendár gréckokatolíkov 1969*, Prešov 1969, s. 48.

13 Dr Gustáv Husák (1913–1991) – słowacki polityk i działacz komunistyczny. W latach 1969–1987 lider Komunistycznej Partii Czechosłowacji. W latach 1975–1989 prezydent Czechosłowacji.

14 Historyk Kościoła greckokatolickiego Atanáz Daniel Madzák CSsR w swojej monografii zamieszcza wszystkie protokoły z posiedzeń tzw. „kościelnej szóstki”. Zob. D. A. Mandzák, *Dokumenty k akcii „P”: prešovský „sobor”*, Bratislava 2014.

na nowych i młodych kapłanów do parafii. Nastąpił też transfer księży prawosławnych, którzy kształcili się na prawosławnych teologów. Ich liczba była jednak ograniczona. Obawiano się, że mogli oni współpracować z Bezpieczeństwem Państwowym (komunistyczne służby specjalne). W relegalizowanym Kościele mogła powstać niekorzystna sytuacja. Duchownym tym mogło zależeć na przedstawieniu swojego osobistego poglądu na sytuację polityczną w republice, jak również na ewentualnym ujawnieniu działalności Kościoła podziemnego¹⁵. W niektórych przypadkach współpraca ze służbami rzeczywiście się miała miejsce, więc obawy władz kościelnych były uzasadnione. Niemniej jednak dotknęło to wielu młodych księży prawosławnych, których decyzja o powrocie nie została zrealizowana. Mimo że powołań kapłańskich było wystarczająco dużo, stało się regułą, że wielu młodych grekokatolików, nawet po spełnieniu wszystkich wymagań, nie było przyjmowanych na studia teologiczne, które odbywały się w Kościele rzymskokatolickim.

Po skonfiskowaniu majątku kościelnego w 1953 roku w pierwotnej grekokatolickiej Akademii Teologicznej (*Academia Theologica*)¹⁶ i seminarium założono seminarium prawosławne, a później mieścił się tam również państwowy uniwersytet. Dlatego też Kościół grekokatolicki dokładał wszelkich starań, aby nabyć budynek w 1968 roku, jednak okazały się one daremne. Jeszcze wcześniej powołano komisję, której przewodniczącym został ksiądz ICDr. Stefan Ujhelyi¹⁷, zesłany na Syberię za wierność Kościołowi grekokatolickiemu. Komisja pod jego przewodnictwem sporządziła

15 Por. M. Glevaňák, *Otázka návratu pravoslávnych kňazov, absolventov Pravoslávnej bohosloveckej fakulty v Prešove do Gréckokatolíckej cirkvi v roku 1968*, „Časopis Matice moravské” 128 (2009) nr 1, s. 81–103.

16 Założenie preszowskiej *Academia Theologica* nastąpiło w 1880 roku.

17 Ksiądz ICDr. Stefan Ujhelyi (1912–1994) rozpoczął studia teologiczne w Užhorodzie i ukończył je w Ołomuńcu (Czechy), doktorat z prawa kościelnego uzyskał w Budapeszcie, w 1935 roku został wyświęcony na kapłana (celibatariusza), pracował jako katecheta, kierownik duchowy w internacie instytutu nauczycielskiego. W 1950 roku nie zgodził się z postanowieniami Soboru Preszowskiego. W 1946 roku na Ukrainie został skazany na 6 lat robót przymusowych za działalność antysowiecką. Po 1968 roku zorganizował w Koszycach wspólnotę księży grekokatolickich, pełnił funkcję archiwisty i sekretarza ordynariatu, pracował także jako wykładowca liturgiki.

wniosek, który 15 sierpnia 1968 roku został przesłany do Prezydium Rządu Czechosłowackiego w Pradze. Ten wysiłek znów okazał się daremny. Szukano rozwiązania nadzwyczajnego. Kształcenie i formacja teologów greckokatolickich odbywała się więc we współpracy z Rzymskokatolickim Wydziałem Teologicznym im. Cyryla i Metodego w Bratysławie lub w Czechach, w seminarium w Litomierzycach. Już jesienią, 3 października 1968 roku wydano dokument *Program nauczania kandydatów do święceń kapłańskich*¹⁸, w którym podano konkretne punkty dotyczące kształcenia greckokatolickich seminarzystów. Z pewnością ten wysiłek można oprzeć także na dokumencie soborowym *Orientalium Ecclesiarum*, w którym między innymi stwierdza się, że powinni oni zachowywać i poznawać obrzędy liturgiczne oraz doskonalić ich praktyczną realizację¹⁹, co w pewnym sensie czyniono, ale nie na odpowiednim poziomie fachowym, co jest zrozumiałe, gdyż sytuacja była ogólnie niekorzystna. Wydział Teologiczny w Bratysławie rozważał nawet otwarcie w Spiskiej Kapitulie²⁰ seminarium, w którym studiowałoby greckokatolicy. Propozycja ta została przesłana do Ministra Kultury Słowackiej Republiki Socjalistycznej, który jej nie zatwierdził. Mimo to Ministerstwo Kultury dało słowną obietnicę i rozpoczęto nauczanie w Koszycach.

Kandydatami byli głównie starsi i żonaci mężczyźni, a także młodszy absolwenci, zwłaszcza gimnazjów. „Studenci zaoczni” zebrali się w Koszycach w dniach 14–19 października 1968 roku w tzw. punkcie konsultacyjnym. Szkolenie teologiczne prowadził ThDr. Ivan Ján Mastiliak CSsR²¹, który wy-

18 Zob. Návrh pre úspešný priebeh konferencie gréckokatolíckych bohoslovcov, ktorá sa má uskutočniť dňa 14. septembra 1968 w: P. Šturák, *Historický priebeh teologického vzdelávania v Gréckokatolíckej cirkvi na Slovensku II*, w: *Vybrané kapitoly ďalšieho vzdelávania absolventov teologických fakúlt na Slovensku*, Prešov 2021, s. 9–10.

19 *Decretum Orientalium Ecclesiarum*, 6, w: *Dokumenty II. vatikánskeho koncilu*, Kostelní Vydří 2002, s. 424.

20 Pierwotnie seminarium to było siedzibą seminarium Rzymskokatolickiej Diecezji Spiskiej.

21 ThDr. Ivan Ján Mastiliak CSsR (1911–1989) – pierwszy greckokatolicki redemptorysta ze Wschodniej Słowacji, protoigumen, poliglota, skazany na dożywocie. Został zwolniony w 1964 roku. Absolwent Uniwersytetu Gregoriańskiego i Papieskiego Instytutu Orientalnego. Uczestniczył w tajnej formacji i edukacji redemptorystów w Kościołach greckokatolickim

klądał dogmatykę fundamentalną. Grupa uczących się na odległość uczestniczyła również w wykładach z historii Kościoła (ks. ICDr. Štefan Ujhélyi), dogmatyki (ThDr. Nikodém Mikuláš Krett OSBM)²², a także z liturgiki, które prowadził Michal Majovský CSsR²³, oraz śpiewu kościelnego. Studentów podzielono na dwie grupy. Pierwsza grupa obejmowała nowych studentów, a druga – byłych studentów teologii sprzed 1950 roku. Ostatecznie ta forma studiów zaocznych dla grekokatolików została zniesiona przez Ministerstwo Kultury. Ordynariat w Preszowie chciał rozwiązać również tę sytuację, dlatego 21 grudnia 1968 roku złożył wniosek o utworzenie wydziału grekokatolickiego. Ministerstwo Kultury obiecało go założyć, ale pod warunkiem, że ordynariat znajdzie odpowiedni lokal, na co Kościół grekokatolicki się zgodził. Udało się nawet zebrać niektórych profesorów i przełożonych seminarium, którzy jeszcze żyli i mogli podjąć pracę w swoim dawnym seminarium.

Ta słowna obietnica pozostała tylko obietnicą, gdyż władze państwowe ponownie nie chciały udzielić zgody na utworzenie wydziału, który oprócz kształcenia intelektualnego zapewniałby kandydatom odpowiednią formację²⁴. Ministerstwo Kultury wystosowało list, w którym określiło wspomniane studium jako sprzeczne z obowiązującym statutem

i rzymskokatolickim. Studiowali u niego także klerycy diecezjalni i świeccy. Już w 1968 roku ks. ICDr. Stefan Ujhélyi powierzył mu wykłady z dogmatyki. Później tajne studia były prowadzone indywidualnie. Studentom dostarczał literaturę słowacką, czeską i zagraniczną. Oprócz pracy intelektualnej był także ich spowiednikiem i przewodnikiem duchowym. W czasie pobytu w Preszowie przetłumaczył na język słowacki 103 książki z różnych języków. Obecnie otwarty jest jego proces beatyfikacyjny.

22 ThDr. Nikodém Mikuláš Krett OSBM (1912–1983) – kapłan i zakonnik bazylikański, niezwykle aktywny duszpastersko (praca z młodzieżą), wykładał nauki biblijne i język grecki, prowadził działalność duszpasterską zwłaszcza w „zapomnianych” rusińskich wsiach, w 1975 roku potajemnie wyświęcony na biskupa przez Fridolína Záhradníka.

23 Michal Majovský CSsR (1923–1991) – grekokatolicki redemptorysta, uczył się w gimnazjum w Koszycach, po święceniach w 1948 roku wstąpił do Zgromadzenia Najświętszego Odkupiciela (CSsR), znany był z krytyki ówczesnego reżimu, za co wielokrotnie ze strony państwa odmawiano mu zgody na działalność duszpasterską.

24 Por. R. Lipták, *Znovuzrodenie Gréckokatolíckej cirkvi v roku 1968*, Prešov 2016, s. 156–157.

Rzymskokatolickiego Wydziału Teologicznego w Bratysławie²⁵. Ordynariusz Ján Hirka skierował następnie pięć próśb o odnowienie wydziału i seminarium, które pozostały bez odpowiedzi. Ostatecznie studenci grekokatolicy zostali dopuszczeni do studiów teologicznych i odbywali je razem z rzymskimi katolikami w Bratysławie. Do uczestnictwa w wykładach z liturgii bizantyjskiej i śpiewu kościelnego dyrekcja wydziału wyznaczyła dla nich sobotę. Sobota była jedynym wolnym dniem, gdyż w ciągu całego tygodnia grekokatolicy studenci uczestniczyli we wszystkich nabożeństwach w obrządku łacińskim. Następnie w niedzielę aktywnie brali udział w jutrzni, nieszporach oraz w samej Liturgii.

W roku 1971 liturgikę przejął bratysławski grekokatolicki ksiądz Jozef Haľko²⁶, a także jego rodzeni bracia, bazylianie Innocenty i Hieronim Fedoronek, którzy uczyli praktyki liturgicznej, a także ks. Juraj Bobák²⁷. Ten ostatni uczył języka starosłowiańskiego i wschodniego śpiewu liturgicznego. Jak wspominał jeden z ówczesnych studentów księdza Haľko: „przeszliśmy przez wszystkie sakramenty dość sprawnie”²⁸. Według innego świadectwa z końca lat 80. XX wieku używano również skryptu, którego autorem był ks. Štefan Ujhély. Oprócz liturgiki odbywały się także lekcje śpiewu kościelnego, także w soboty. W każdym tygodniu nauczany był konkretny ton z Oktoichu. Z zeznań studenta teologii wynika, że „nie mieliśmy innych możliwości nauczania, każdy był w zasadzie samoukiem i uczył się od swojego księdza”²⁹.

25 Por. J. Hirka, *Pod ochranou Márie. Pastier v službe cirkvi*, Prešov 2013, s. 93.

26 Ksiądz Jozef Haľko (1904–1987) – ksiądz grekokatolicki, promotor słowackiego stowarzyszenia grekokatolików Jednoty św. Cyryla i Metodego (1941), nie podpisał przeniesienia do Kościoła prawosławnego, został internowany, w 1968 roku członek Komitetu Akcji Odnowy Kościoła Grekokatolickiego, od 1971 roku wykładowca liturgiki wschodniej na Rzymskokatolickim Wydziale Teologicznym im. Cyryla i Metodego w Bratysławie.

27 Ksiądz Juraj Bobak (1908–1979) – ksiądz grekokatolicki, profesor historii i języka rosyjskiego, wykładowca śpiewu bizantyjskiego, studiował teologię w Pradze i na Wydziale Filozoficznym w Bratysławie, pracował jako nauczyciel w Grekokatolickiej Ruskiej Akademii Nauczycielskiej w Preszowie, w okresie totalitarnym prowadził też różne zespoły śpiewacze, dla potrzeb teologów opracował irmologion, który ukończył na krótko przed śmiercią, gdzie zapisane są preszowskie hymny liturgiczne.

28 Odpowiedź księdza ThDr. Miroslava Dancáka, PhD (odpowiedź e-mailem z 15.09.2022).

29 Odpowiedź księdza Mgr. Igora Zimovčáka (odpowiedź e-mailem z 15.11.2022).

Ważnym wzmocnieniem dla nauczania liturgii była książka Ivana Kizáka³⁰ *Krótki podręcznik typikonu kościelnego* (Краткий учебникъ церковнаго устава, 1911)³¹ oraz monografia w języku ukraińskim autorstwa bazylianina Meletiosa Sołowjowa *Boska liturgia: historia – rozwój – wyjaśnienie* (Божественна Літургія: історія – розвиток – пояснення, 1964). Greckokatolicy księży w dawnej Czechosłowacji nie mieli problemu z czytaniem w cyrylicy, gdyż w szkołach podstawowych i średnich językiem obowiązkowym był język rosyjski, a w wielu dawnych rusińskich parafiach czy wsiach, także język ukraiński. W latach 80. XX wieku wykładawcą liturgiki został wspomniany ksiądz Štefan Ujhélyi. W 1987 roku opublikował również skrypty pod tytułem *Liturgika*. W swojej treści podręcznik ten obejmuje całą liturgię bizantyjską (najbardziej podstawowe informacje). W wykazie bibliografii widzimy, że autor czerpie z dokumentów Soboru Watykańskiego II, a także z podręcznika z początku XX w. autorstwa wspomnianego księdza Ivana Kizáka. W *Liturgice* ksiądz Štefan Ujhély stwierdza, że „studium liturgiki jest konieczne, aby zachować jedność w praktyce liturgicznej i nie wprowadzać do niej samowolnie możliwych elementów nieorganicznych”³². Przyczyny tego stwierdzenia mogły wynikać również z faktu, że praktyka liturgiczna w wielu parafiach nie była jednolita. Księdzu Štefanowi Ujhély mogło też chodzić o tłumaczenie słowackiego *Liturgikonu* z 1985 roku³³, w którym nastąpiło znaczne skrócenie tekstu liturgicznego³⁴, a także znaczna ingerencja

30 Ksiądz ThDr. Ivan Kizák (1856–1929) – ksiądz greckokatolicki, poeta, kompozytor pieśni kościelnych, urzędnik karpacko-rusiński, wydawca książek, dyrygent chóru katedralnego św. Jana Chrzciciela w Preszowie, nauczyciel w Królewskiej Akademii Nauczycielskiej, nauczyciel halickiego śpiewu liturgicznego w eparchii preszowskiej. W 1911 roku wydał podręcznik liturgiki dla studentów Instytutu Nauczycielskiego, z którego po 1968 roku wielokrotnie korzystali studenci teologii.

31 Słowackie tłumaczenie podręcznika Kizáka zostało wykonane przez ThDr. Ivana Jána Mastiliaka CSsR.

32 Š. Ujhelyi, *Liturgika*, Trnava 1987, s. 7.

33 W. Bugel, *Současné slovenské verze byzantské liturgie sv. Jana Zlatouštetého*, Olomouc 2001, s. 39–62.

34 To niedopatrzenie ostro potępiła Kongregacja ds. Kościołów Wschodnich i nakazała rewizję tłumaczenia.

w brzmienie epiklezy³⁵. Trzeba też pamiętać, że brakowało czasu na odprawianie nabożeństw, zwłaszcza Liturgii, i dlatego były one skracane ze względów praktycznych, co oczywiście nie było za zgodą Kongregacji dla Kościołów Wschodnich. Skróty te dotyczyły również kwestii dzielenia przestrzeni liturgicznej z Kościołem Prawosławnym. To wspólne użytkowanie było też wielokrotnie problematyczne.

2. Literatura fachowa i bizantyjski śpiew kościelny – „prostopinije”

Trzeba wspomnieć, że kandydaci do kapłaństwa mieli znaczny deficyt fachowej literatury teologicznej. Musimy też pamiętać, że trwał wtedy okres posoborowy, podczas którego w Kościele łacińskim zaszły istotne zmiany w niektórych aspektach teologicznych. W Czechosłowacji natomiast Kościół greckokatolicki był pozbawiony literatury teologicznej. Niemniej jednak, według świadectwa jednego z ówczesnych studentów teologii, w 1968 roku otrzymali oni znaczący dar. Były to księgi liturgiczne w kilku formatach oraz tzw. Zbiór Gojdica (teksty liturgiczne na nabożeństwa poranne i wieczorne), które zostały przesłane z Rzymu³⁶. Należy wspomnieć, że nastąpiła zmiana w kwestii Liturgii św. Jana Chryzostoma³⁷ i wśród grekokatolików istnieje dziś szeroki wybór jej tłumaczeń. Spotkało się to ze zdecydowanym sprzeciwem narodowości rusińskiej (wówczas ukraińskiej)³⁸. Inicjatywę

35 Por. M. Glevaňák, *Pokus o zhodnotenie prekladu anaforálnej epiklézy v liturgikone Božskej liturgie sv. Jána Zlatoušeho*, w: *Liturgikon v Gréckokatolíckej metropolii na Slovensku. Vedecká konferencia 29. apríla 2008 na GTF PU v Prešove*, Prešov 2008, s. 189–207.

36 Ksiądz Mgr. Anton Mojžiš (odpowieź e-mailem z 16.09.2022).

37 Kwestia tłumaczeń liturgii św. Jana Chryzostoma na język słowacki była omawiana na konferencji „Ad fontes liturgicos” III w 2012 roku. Por. M. Glevaňák, *Dokumenty Druhého vatikánskeho koncilu týkajúce sa problematiky prekladov liturgických textov a ich aplikácia v Gréckokatolíckej cirkvi po jej obnovení v roku 1968*, w: *Ad fontes liturgicos III. Liturgické hnutie ako dôsledok návratu k liturgickým prameňom: zborník príspevkov z medzinárodnej vedeckej konferencie*, Prešov 2012, s. 103–120.

38 Narodowość rusińska (synonim ruska) została uznana dekretem urzędowym za ukraińską, szkoły rusińskie założone przez Kościół greckokatolicki uchwałą Prezydium Komitetu

tę postrzegali jako drogę do wynarodowienia i stopniowego włączenia do Kościoła rzymskokatolickiego.

Dodatkową trudnością w dostępie do literatury religijnej w języku słowackim był fakt, że Kościół greckokatolicki nie posiadał własnego czasopisma teologicznego³⁹, w którym mógłby przedstawiać i analizować konkretne problemy teologiczno-językowe. Jedynym periodykiem było czasopismo „Slovo”⁴⁰, a także kalendarze w wersji słowackiej i ukraińskiej. We wspomnianym periodyku księży starali się przybliżyć szerokiemu gronu wiernych dokumenty Soboru Watykańskiego II. Możemy ocenić, że ich artykuły mają jasny i profesjonalny styl wzbogacony naukową argumentacją. Niektóre greckokatolickie kalendarze kościelne zamieszczały natomiast tłumaczenia liturgii na język słowacki.

Podsumowując, okres od 1969 do 1990 roku można scharakteryzować jako czas swego rodzaju rytualizmu liturgicznego – opanowania obrzędów i śpiewów liturgicznych, będących integralną częścią celebracji, których znajomość kandydaci nabywali głównie w swoich parafiach. Książki z zakresu teologii liturgicznej, zwłaszcza teologii bizantyjskiej, nie należały do literatury dostępnej w Czechosłowacji. W planach wydawnictw usankcjonowanych przez państwo taka literatura nie była przewidziana. Miały miejsce nielegalne zakupy książek w językach obcych, a także w języku słowackim i czeskim. Tłumaczenia tych książek zostały przygotowane w Kanadzie, Rzymie i Niemczech przez słowackich księży i świeckich. Literatura była nielegalnie sprowadzana, głównie z Polski. W ich tłumaczeniu w Kościele greckokatolickim uczestniczył wspomniany już ks. Ivan Ján Mastiliak CSsR.

Centralnego Komunistycznej Partii Słowacji z 28 czerwca 1952 roku zostały przekształcone w szkoły ukraińskie z językiem wykładowym ukraińskim już w roku szkolnym 1953–1954. Por. L. Szedláková, V. Paukovič, *K problematike vývoja a postavenie rusínsko-ukrajinského etnika na Slovensku*, w: *Etnické menšiny na Slovensku*, Košice 1991, s. 56.

39 W Kościele rzymskokatolickim wydawano czasopismo „Dobry Pasterz”, które spełniało również charakter fachowy.

40 Periodyk ten był kontynuacją tygodnika I Republiki „Russkoje Slovo”. Określenie „ruski” zostało usunięte po relegalizacji Kościoła greckokatolickiego, ponieważ w tym czasie narodowość rusińska nie była uznawana przez państwo, a w ramach Kościoła zaczęła dominować narodowość słowacka.

W tym kontekście możemy wskazać również na kwestię śpiewu liturgicznego. Jak wspomnieliśmy wyżej, śpiewu, tak ważnego dla celebracji bizantyjskich ceremonii, uczono tylko w soboty. Dla ułatwienia nauczania w 1978 roku ks. Juraj Bobák przygotował dla studentów teologii „studyjny i do użytku wewnętrznego” Irmologion cerkiewnosłowiański śpiewów preszowskich w formie samizdatu⁴¹. Ksiądz Jozef Halko zaproponował, aby spisać śpiewy i melodie „śpiewu prostego” eparchii preszowskiej i w ten sposób zachować je dla przyszłych pokoleń. W opracowaniu i ułożeniu Irmologionu znaczną pomoc okazali studenci teologii, którzy „umiłowali nasz piękny obrządek i język słowiański Kościoła Wschodniego, a także naszą hymnografię kościelną”. Irmologion został stworzony i opracowany na podstawie wieloletniego nauczania śpiewu kościelnego i „śpiewu prostego” eparchii preszowskiej, który dotąd nie był jeszcze publikowany⁴².

Publikację tę poprzedziła w 1968 roku inicjatywa ks. Stefana Pappa (1917–1990), pierwotnie kapłana z eparchii mukaczewskiej, który wraz z księdzem i muzykologiem Nikeforem Petraševičem (1915–2003) opublikowali zredagowany reprint Irmologionu melodii užgorodzkich z 1905 roku autorstwa Ivana Bokšaja i Jozefa Maliniča. W 1968 roku udało im się dokonać nagrania dźwiękowego w Pradze w wydawnictwie muzycznym Supraphon na pięciu płytach. Motywacją do wydania Irmologionu była odnowa liturgiczna, która rozpoczęła się wraz z Soborem Watykańskim II. Innym powodem było „kształcenie kadr kantorów – podniesienie poziomu śpiewu i ustalenie jednolitego śpiewu w eparchii, śpiewów tych uczyli się studenci teologii i kantorzy”. W wielu przypadkach stanowisko to obejmowali również seminarzyści, którzy w ten sposób zdobywali wiedzę śpiewaczą i muzyczną⁴³. W „Pappowskim” Irmologionie były niezgodności o charakterze muzycznym, a także trudności interpretacyjne, dlatego nie

41 Г. Бобак, *Пъснословъ* (Ειρημολόγιον). *Грекокатолическiй литургическiй спiвъ епархиi Пряшевской*, Братислава 1978 (zapisany cyrylicą).

42 Г. Бобак, *Пъснословъ* (Ειρημολόγιον), s. 1.

43 *Irmologion-grekokatolickij liturgijnyj spiv eparchiji Mukačevskoj*, Spiv Josifa Maliniča, noty Ivana Bokšaja, textovo i notovo opravili i dopovnilo Stefan Papp i Nikifor Petraševič, Prešov 1970, s. 3 (napisany po łacinie).

przyjął się on w parafiach na północy wschodniej Słowacji. Niemniej jednak służył jako pomoc naukowa dla kandydatów do kapłaństwa⁴⁴.

Zakończenie

Można stwierdzić, że od czasu legalizacji Kościoła greckokatolickiego po 1968 roku kształcenie liturgiczne w ramach greckokatolickich studiów teologicznych było minimalne. Opierano się na literaturze sprzed 1950 roku, a brakowało literatury powstałej w okresie posoborowym. Na tej podstawie kandydaci do kapłaństwa mogli lepiej poznać teksty liturgiczne, rozwój obrzędów, a także głębiej zrozumieć liturgię. Po święceniach samokształcenie księży w zakresie liturgii było w znacznej mierze ograniczone. Posługa duszpasterska była bowiem wypełniona wieloma obowiązkami. Nie wykluczamy jednak możliwości takiego samokształcenia i korzystania z literatury fachowej, która została wydana w formie skryptów przez Prawosławny Wydział Teologiczny w Preszowie.

Bibliografia

- Berta P., *Ako to bolo s gréckokatolíkmí. Porozumte nás, národy*, w: *Kultúrny život. Dvojtyždenník Umeleckej a vedeckej rady*, Bratislava 1968, s. 15.
- Бобак Г., *Пѣнословѣ (Еιςμολόγιον). Грекокатолическiй литургическiй спѣвъ епархиі Пряшевскоі*, Братислава 1978.
- Bugel W., *Současné slovenské verze byzantské liturgie sv. Jana Zlatoústeho*, Olomouc 2001.
- Decretum Orientalium Ecclesiarum*, 6, w: *Dokumenty II. Vatikánského koncilu*, Kostelní Vydří 2002, s. 424.
- Hirka J., *Pod ochranou Márie. Pastier v službe cirkvi*, Prešov 2013.
- Glevaňák M., *Pokus o zhodnotenie prekladu anaforálnej epiklézy v liturgikone Božskej liturgie sv. Jána Zlatoústeho*, w: *Liturgikon v Gréckokatolíckej metropolii na Slovensku. Vedecká konferencia 29. apríla 2008 na GTF PU v Prešove*, Prešov 2008, s. 189–207.

44 Por. M. Glevaňák, *Storočnica Štefana Pappa*, „Slovo. Časopis gréckokatolíckej cirkvi“ 49 (2017) nr 16–17, s. 18.

- Glevažák M., *Otázka návratu pravoslávnych kňazov, absolventov Pravoslávnej bohosloveckej fakulty v Prešove do Gréckokatolíckej cirkvi v roku 1968*, „Časopis Matice moravskej“ 128 (2009) nr 1, s. 81–103.
- Glevažák M., *Dokumenty Druhého vatikánskeho koncilu týkajúce sa problematiky prekladov liturgických textov a ich aplikácia v Gréckokatolíckej cirkvi po jej obnovení v roku 1968*, w: *Ad fontes liturgicos III. Liturgické hnutie ako dôsledok návratu k liturgickým prameňom: zborník príspevkov z medzinárodnej vedeckej konferencie*, Prešov 2012, s. 103–120.
- Glevažák M., *Storočnica Štefana Pappa*, „Slovo. Časopis gréckokatolíckej cirkvi“ 49 (2017) nr 16–17, s. 18.
- Irmologion-greckokatolíckij liturgijnyj spis eparchiji Mukačevskoj. Spis Josifa Maliniča*, noty Ivana Bokšaja, textovo i notovo opravili i dopovnili S. Papp, N. Petraševič, Prešov 1970.
- Lipták R., *Znovuzrodenie Gréckokatolíckej cirkvi v roku 1968*, Prešov 2016.
- Mandzák D. A., *Dokumenty k akcii „P“: prešovský „sobor“*, Bratislava 2014.
- Šturák P., *Historický prierez teologického vzdelávania v Gréckokatolíckej cirkvi na Slovensku II*, w: *Vybrané kapitoly ďalšieho vzdelávania absolventov teologických fakúlt na Slovensku*, Prešov 2021, s. 9–10.
- Rezolúcia z Aktívu gréckokatolíckeho duchovenstva v Košiciach dňa 10. apríla 1968*, w: *Kalendár gréckokatolíkov 1969*, Prešov 1969, s. 48.
- Székely G., *Totalitné ideológie 20. storočia v kritickom pohľade gréckokatolíckeho biskupa P. P. Gojdiča – historický odkaz pre občiansku spoločnosť na Slovensku*, w: *Medzinárodná vedecká konferencia doktorandov a mladých vedeckých pracovníkov*, red. L. Cibík, Trnava 2018, s. 212.
- Székely G., *Biskup P. P. Gojdič a jeho kritika totalitných idológií 20. storočia*, w: *Gréckokatolícka cirkev na Slovensku vo svetle výročí V.*, red. J. Coranič, Prešov 2019, s. 171.
- Ujhelyi Š., *Liturgika*, Trnava 1987.
- Ústava Československej republiky § 16, 17, 1948*, <https://www.upn.gov.sk/pdf/15.12.2022>).
- Szedláková L., Paukovič V., *K problematike vývoja a postavenie rusínsko-ukrajinského etnika na Slovensku*, w: *Etnické menšiny na Slovensku*, Košice 1991, s. 56.
- 10. apríl. 1968*, w: *Kalendár gréckokatolíkov 1969*, Prešov 1969, s. 47.
- Odpowiedź księdza ThDr. Mirosława Dancáka, PhD. (odpowiedź e-mailem z 15.09.2022).
- Odpowiedź księdza Mgr. Igora Zimovčáka (odpowiedź e-mailem z 15.11.2022).
- Odpowiedź księdza Mgr. Antona Mojžiša (odpowiedź e-mailem z 16.09.2022).

Abstrakt

Refleksja nad liturgicznym przygotowaniem kandydatów do kapłaństwa po relegalizacji Kościoła greckokatolickiego w latach 1968–1990

W niniejszym artykule podjęto próbę przedstawienia sytuacji studiów teologicznych w zakresie liturgii i stanu formacji liturgicznej w Słowackim Kościele Greckokatolickim po 1968 roku. Autor zarysowuje ówczesny historyczny kontekst nauczania liturgiki. W 1968 roku nastąpiła częściowa relegalizacja Kościoła greckokatolickiego na terenie byłej Czechosłowacji. Kształcenie i formacja seminarzystów greckokatolickich w pierwszym okresie po Soborze Watykańskim II odbywała się w bardzo ograniczonym wymiarze. Konkluzje Soboru miały wpływ także na Kościół katolicki w Czechosłowacji. Jeśli chodzi o nauczanie liturgii, to nie było wówczas dostępnej literatury naukowej i studenci byli kształceni na podstawie starszych, przedsoborowych publikacji.

Słowa kluczowe: Kościół greckokatolicki, liturgia, literatura, formacja, seminarzyści, okres po Soborze Watykańskim

Abstract

A Reflection on the Liturgical Preparation of Candidates for the Priesthood after the Relegation of the Greek Catholic Church from 1968 to 1990

This paper attempts to present the issue of liturgical theology and liturgical training after 1968. It will also focus on the historical background of the teaching of liturgics. In 1968, there was a partial re-legalization of the Greek Catholic Church in the former Czechoslovakia. Somewhat restricted education and formation of Greek Catholic seminarians was carried out in the post-Vatican II period. Conclusions of the Council had an impact on the Catholic Church in Czechoslovakia, too. Concerning the teaching of liturgics, there was no scholarly literature available at that time and students were educated using older pre-Conciliar publications.

Keywords: Greek Catholic Church, liturgy, literature, formation, theologians, post-Vatican Council period